

УДК 355.01-053.2(470:477)«2022/2024»:070(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.5>

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Ореста КАРПЕНКО

докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (okarpenko@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2354981/oresta-karpenko/>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211455561>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Карпенко, О. (2024). Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, Спецвипуск*, 62–76. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.5>

ВИКРАДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ РОСІЙСЬКИМИ ОКУПАНТАМИ (2022–2024): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ МАС-МЕДІА

Анотація. *Мета статті* на основі аналізу матеріалів українських засобів масової інформації (ЗМІ) розкрити масштаби, способи, наслідки викрадення росіянами українських дітей в умовах повномасштабної війни РФ проти України. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи критики історичних джерел, контент-аналізу медійних матеріалів. **Наукова новизна** – вперше в історичній науці здійснено дослідження проблематики викрадення російськими окупантами дітей з тимчасово окупованих територій України на основі матеріалів українських ЗМІ (2022–2024). **Висновки.** З'ясовано, що в умовах повномасштабної війни Росії проти України активізувалася діяльність окупантів, спрямована на викрадення (вивезення, депортацію) українських дітей. Українські ЗМІ зосередили увагу на цій проблемі з березня 2022 р., коли Міністерство закордонних справ України повідомило про незаконне вивезення понад 2,3 тис. дітей з окупованої території України. Надалі мас-медіа регулярно подавали інформацію про кількість викрадених дітей, наводячи як дані офіційних українських органів, так і твердження російської сторони. У статті виокремлено головні проблемно-тематичні напрями висвітлення проблематики викрадення дітей в українських ЗМІ (2022–2024): 1) кількість і причини викрадення росіянами українських дітей; 2) сценарії (способи і механізми) викрадення дітей (спочатку велася мова про п'ять, згодом про шість таких сценаріїв); 3) геноцидний характер викрадення дітей в Україні російськими окупантами; 4) денаціоналізація, асиміляція українських дітей шляхом примусового «перевиховання» у російських дитячих таборах; 5) розкриття життєвих історій про окремих українських дітей і підлітків, яких вдалося повернути до України; 6) обговорення проблем, шляхів і механізмів повернення українських дітей з Росії, Білорусі, ТОГ.

Ключові слова: сучасна російсько-українська війна, викрадення дітей, депортації, асиміляція, геноцид, ЗМІ.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Full Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Oresta KARPENKO

PhD hab. (Education), Full Professor, Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (okarpenko@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2354981/oresta-karpenko/>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211455561>

To cite this article: Haliv, M. & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022–2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Kidnapping of Ukrainian children by Russian occupants (2022–2024): according to the materials of the Ukrainian media]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Special issue, 62–76.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.5> [in Ukrainian].

KIDNAPPING OF UKRAINIAN CHILDREN BY RUSSIAN OCCUPANTS (2022–2024): ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN MEDIA

Abstract. *The purpose of the article is to reveal the scope, methods, and consequences of the abduction of Ukrainian children by the Russians in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, based on the analysis of the materials of the Ukrainian mass media. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of criticism of historical sources, content analysis of media materials. Scientific novelty – for the first time in historical sciences, a study of the problem of the abduction of children by the Russian occupiers from the temporarily occupied territories of Ukraine was carried out based on the materials of the Ukrainian mass media (2022–2024). The Conclusions.* It was found out that in the conditions of a full-scale war of Russia against Ukraine, the activity of the occupiers, aimed at the kidnapping (removal, deportation) of Ukrainian children, intensified. Ukrainian mass media have focused attention on this problem since March 2022, when the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine reported the illegal removal of more than 2,300 people from the occupied territory of Ukraine. After that, the mass media regularly provided information on the number of kidnapped children, citing both the data of official Ukrainian authorities and the statements of the Russian side. The article singles out the main problem-thematic areas of coverage of the issue of child abduction in the Ukrainian mass media (2022–2024): 1) the number and reasons for the abduction of Ukrainian children by the Russians; 2) scenarios (methods and mechanisms) of child abduction (initially five, later six such scenarios were discussed); 3) the genocidal nature of the abduction of children in Ukraine by the Russian occupiers; 4) denationalization, assimilation of Ukrainian children through forced «re-education» in Russian children's camps; 5) revealing the life stories of individual Ukrainian children and teenagers who were successfully returned to Ukraine; 6) discussion of problems, ways and mechanisms of return of Ukrainian children from Russia, Belarus, TOT.

Key words: modern Russian-Ukrainian war, abduction of children, deportations, assimilation, genocide, mass media.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російської-української війни, яка почалася 24 лютого 2022 р., в українських ЗМІ щораз частіше вміщуються повідомлення про воєнні злочини і злочини проти людяності, здійснені російськими окупантами та їхніми колаборантами на території України. Серед них одне з ключових місць займають новини про викрадення українських дітей. Насьогодні саме мас-медіа є одним із найбільш доступних для дослідників (істориків, педагогів, психологів, соціологів) джерел, за допомогою яких можна

окреслити й охарактеризувати масштаби здійснення злочинної діяльності військ, політиків і чиновників Російської Федерації (далі – РФ) та колаборантів щодо викрадення українських дітей задля їх подальшої асиміляції і перетворення на представників російської етнічної групи. Вважаємо необхідним проаналізувати матеріали вітчизняних мас-медіа щодо викрадення українських дітей упродовж 2022–2024 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насьогодні опубліковано низку досліджень злочинної діяльності російських окупантів в Україні за час повномасштабної РФ агресії проти нашої держави (Андрусишин & Токарчук, 2022; Толкач, 2023; Ругало, 2023). У березні-травні 2022 р. публікувалися звіти «Діти і війна» в Україні, в яких зафіксовано злочини щодо дітей. Систему «перевиховання» депортованих українських дітей у російських дитячих таборах розкрито у праці О. Пашкової (Пашкова, 2023). Деякі дослідники відзначають характер російсько-української війни, згадуючи про викрадення дітей з України (Лисенко, 2022; Галів, Ільницький, 2023; Якубова, 2023). Окремі аспекти цього питання висвітлені у працях В. Тельвака, В. Ільницького, О. Куцької (Telvak, & Pnytskyi, 2023; Ільницький, Кутська, 2023). Однак наразі відсутні дослідження матеріалів українських ЗМІ щодо викрадення російськими окупантами дітей з тимчасово окупованих територій України (далі – ТОТ).

Мета статті – на основі аналізу матеріалів українських ЗМІ розкрити масштаби, способи, наслідки і характер викрадення росіянами українських дітей в умовах повномасштабної війни РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Уперше повідомлення про викрадення росіянами українських дітей під час повномасштабної війни почали з'являтися у вітчизняному медійному просторі у березні 2022 р. з ініціативи Міністерства закордонних справ України. 21 березня воно подало інформацію про незаконне вивезення російськими окупаційними військами з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей до Росії 2389 українських дітей, що відбулося 19 березня. При цьому наголошувалося, що примусове переміщення цивільного населення на територію держави-агресора має ознаки викрадення, що є порушенням міжнародного права. Відтак МЗС закликала світову спільноту негайно відреагувати на незаконне вивезення українських дітей з України (Романенко, 2022; Окупанти, 2022).

Уже наступного місяця ЗМІ поширили повідомлення уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової про те, що росіяни влаштовують у свої сім'ї вивезених із України дітей. При цьому наводився конкретний приклад, запозичений з російських пропагандистських медіа-ресурсів: до містечка Апрелєвка поблизу Москви привезли 27 дітей-сиріт з України, яких передали на тимчасову опіку до десяти місцевих сімей. Українські журналісти підкреслили слова Л. Денісової, що окупанти порушують статтю 38 Конвенції ООН про права дитини та норми статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, які забороняють здійснювати примусове переселення або депортацію осіб з окупованої території (Хмельницька, 2022).

На початку травня 2022 р. на сайті «Spravdi», який представляє Центр стратегічних комунікацій, з'явилася аналітична стаття про практику викрадення росіянами українських дітей. Наголошувалося, що держава-агресор незаконно вивозить українських дітей з ТОТ до «ЛНР» та «ДНР», а згодом – до Росії. Стверджувалося, що лише з Маріуполя до села Безіменне Новоазовського району щодня в середньому вивозиться по 80 дітей. У статті наводилася доволі велика кількість примусово вивзених українських дітей до Росії, «ЛНР» та «ДНР» – 181 тис. осіб, з яких понад 1,2 тис. – сироти. Дітей вивозили до Володимирської, Омської, Ростовської, Челябінської, Саратовської, Московської, Санкт-Петербурзької областей Росії та на Сахалін. Автори статті також розкривали «юридичні» механізми країни-окупанта щодо налагодження процедури всиновлення українських дітей, кроки російського парламенту і партії «Єдина Росія» у цьому напрямі, надання «соціальної підтримки» дітям та російським сім'ям, які приймають дітей тощо. «Такими «добрими жєстами» Кремль прикриває жорстоку реальність – російські солдати знищили домівки українських дітей, силоміць вивезли їх до Росії і зараз подає це під виглядом «гуманітарної допомоги»» (Викрадені сироти, 2022), – зазначалося у статті. Вка-

завши на конкретні статті міжнародних документів, які порушили російські окупанти своїми діями щодо українських дітей, автори публікації, що особливо цікаво, навели перелік осіб та інституцій, причетних до викрадення дітей. У цьому списку були прізвища депутатів Госдуми РФ, регіональних і міських управлінських структур, голів фондів, чиновників різних рівнів, такі організації як Інститут уповноважених з прав людини в РФ та Російський Червоний Хрест (Викрадені сироти, 2022).

Ще більш вражаючу інформацію оприлюднила уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук на початку червня 2022 р. За її словами, від початку повномасштабного нападу Росії на Україну до країни-агресора, а також до Білорусі та ТОТ було вивезено понад 234 тис. українських дітей. Крім того, вона наголосила на спланованості таких дій, а також вказала на ознаки геноциду у діях РФ щодо українських дітей (Понад 234 тисячі, 2022). Вочевидь, йшлося про дітей, яких було депортовано разом з батьками, а не лише про дітей-сиріт зі спеціальних дитячих установ чи викрадених дітей у родичів. Саме тому у заявах українських офіційних осіб були разючі відмінності. Так, представники України в ООН Сергій Кислиця у липні 2022 р. заявив про понад три тисячі вивезених до Білорусі українських дітей під виглядом «оздоровлення» (Окупанти вивезли, 2022).

Викраденням українських дітей як воєнним злочином зацікавилися іноземні фахівці і гуманітарні організації. У червні 2022 р. «The Washington Post» опублікувала аналітичну статтю старшої викладачки Австралійського національного університету Світлани Черних та викладачки Оксфордського університету Франчески Лесса, які наголосили на складності перевірки тверджень українських офіційних осіб щодо кількості викрадених дітей, але зіслалися на слова російської уповноваженої з прав дітей Марії Львової-Белової, яка у квітні 2022 р. підтвердила, що 1560 дітей з України прибули до Росії без батьків, а деякі з них можуть бути усиновлені російськими родинами. Наводилися слова російської сенаторки Лілії Гумерової, яка відкрито розповіла про незнання російської мови українськими дітьми зі «звільнених територій» і заявила про організацію спеціальних таборів для їх мовної інтеграції. Авторки навели декілька історичних прикладів викрадення дітей різними політичними режимами, а також вказали на можливість притягнути винних за такі злочини (Chernykh, & Lessa, 2022). Стаття С. Черних та Ф. Лесса стала відома в Україні через ресурс «Foreign Ukraine» (Тиравський, 2022).

На деякий час українські ЗМІ, зосередившись на висвітленні ситуації на фронті та перебігу міжнародних процесів, дещо випустили питання викрадених українських дітей з фокусу своєї уваги. Щоправда, у серпні 2022 р. було опубліковано статтю журналіста ТСН Ігоря Бережанського, в якій наведено російські дані про вивезення з України 448 тис. дітей, а також слова Д. Герасимчук про депортацію 5097 українських дітей (Бережанський, 2022). На жаль, автор не пояснив таких кількісних розбіжностей у твердженнях російської та української сторін, але, вочевидь, у першому випадку йшлося про кількість вивезених дітей від початку війни у лютому 2014 р., а у другому – від початку повномасштабного вторгнення російських окупантів у лютому 2022 р. Зауважимо, що в матеріалі журналіста наведено декілька історій українських дітей, яких вивезли до Росії. Зокрема, йдеться про 10-річного Іллю (прізвище не вказано), якого з Маріуполя вивезли до Донецька, а далі планували відправити до Москви. Однак хлопчика врятувала бабуся, яка змогла вивести його на підконтрольну українському уряду територію України (Бережанський, 2022). У статті зроблено яскраві порівняння дій Кремля з політикою нацистів у роки Другої світової війни (зокрема «юнарії» з гітлерюгендом).

Упродовж серпня-вересня 2022 р. в Україні почав функціонувати єдиний державний інформаційний портал «Діти війни», який має на меті інформування українську та міжнароду спільноту про злочини РФ щодо дітей (Діти війни, 2022). На ньому щодня оновлюється інформація про загиблих, поранених, зниклих безвісти та депортованих / викрадених українських дітей під час повномасштабної російсько-української війни. У жовтні 2022 р. у ЗМІ з'явилися повідомлення про вивезення з окупованого на той час Херсона до Сімферополя 46 вихованців Херсонського обласного будинку дитини – дошкільників віком до п'яти років (Пономаренко, 2022). Відзначимо, що команда журналістів «Слідство.Інфо» на початку 2023 р. відвідали вже

звільнений від окупації Херсон і встановила факти незаконного вивезення дітей із Херсонської обласної дитячої лікарні, назвавши прізвиська колаборантів, причетних до цього злочину (Відбирали немовлят, 2023).

Крім того, 26 жовтня 2022 р. на інформаційно-аналітичному ресурсі «Zahid.net» з'явилася стаття Олександри Бодняк «Викрадачі душ», в якій передусім наголошено на депортаціях дітей із Херсонської області. Повідомлялося про вивезення 1200 школярів до Криму, а також наводилася заява кримських чиновників про готовність прийняти 5 тис. українських дітей. Відзначалося, що упродовж жовтня росіяни знову вивозили дітей-сиріт із окупованих територій Донецької і Луганської областей до РФ, де їх мали «розподілити» між чотирма регіонами, а також йшлося про те, що Росія крала дітей з усіх окупованих українських територій. На 26 жовтня 2022 р. Україна мала інформацію про 9441 депортовану дитину, й водночас стежила за заявами російських офіційних осіб, які вже на той час говорили про 690 тис. вивезених дітей із захоплених українських територій. У статті наводилися окремі приклади викрадення дітей (зокрема після вбивства батьків), описувалися деякі випадки повернення дітей з Росії в Україну та роль у цьому міжнародних організацій, передусім Міжнародного комітету «Червоного Хреста». Знову ж цитувалися слова Д. Герасимчук про викрадення українських дітей як одну з ознак геноциду. Доречним видалося залучення авторкою статті до обговорення проблеми й соціального психолога Олега Покальчука, який окреслив причини і цілі викрадення дітей окупантами: 1) розв'язати демографічні проблеми РФ; 2) призупинити скорочення росіян як етнічної спільноти, яка вже на сьогодні в РФ перебуває у меншості; 3) створити пропагандивний ефект для російського суспільства, якому подають інформацію начебто про «порятунок дітей від нацистів». Психолог також сформулював питання про «втрачене покоління», зауваживши, що «Росія – майстер масового одурення людей, тому українські діти, які залишаються там, за кілька років українцями в ментальному плані вже не будуть» (Бодняк, 2022).

Справа викрадення українських дітей набувала все більшого міжнародного резонансу. Ресурс «Радіо Свобода» у лютому 2023 р. опублікував інтерв'ю з послом США в ОБСЄ Майклом Карпентером, який назвав викрадення українських дітей одним із «наймерзенніших і варварських злочинів із багатьох різних злочинів, які Росія вчиняє в Україні» (Викрадення і русифікація, 2023). 17 березня 2023 р. Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордери на арешт президента РФ Владіміра Путіна та російської уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової за підозрою у незаконному і примусовому переміщенні українських дітей (Судді МКС, 2023). Це послужило черговим поштовхом для українських ЗМІ широко висвітлювати тему депортації українських дітей.

Головним ньюз-мейкером стала уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Д. Герасимчук, яка, даючи інтерв'ю, коментарі та відповіді на запитання журналістів, назвала п'ять сценаріїв викрадення українських дітей. За її словами, перший полягає у тому, що росіяни спочатку вбивають батьків, потім забирають, а також викрадають дітей без батьків; другий – окупанти розлучають дітей з батьками під час так званої фільтрації, затримуючи батьків з різних причин, часто не визначених, відтак вивозять дітей; третій – дітей забирають безпосередньо від батьків чи від інших родичів, від старших братів, сестер; четвертий росіяни викрадають дітей із закладів інституційного догляду, не даючи Україні їх забрати, не погоджуючись жодним чином на гуманітарні коридори; п'ятий (найбільш масовий) – росіяни спочатку створюють на окупованих територіях непридатні для проживання дітей умови, відтак пропонують батькам нібито добровільно віддати дитину на так зване «оздоровлення» чи «відпочинок» у російські табори, звідки її не повертають. На той час Росія викрала понад 19 тис. українських дітей, з яких вдалося повернути лише 327 осіб (Бабінець, 2023; Сценарії, 2023).

У серпні 2023 р. стало відомо про ще один спосіб викрасти дітей у батьків на ТОТ. На батьків, які відмовлялися віддавати дітей до російських закладів освіти, працівники відділів освіти у супроводі офіцерів ФСБ склали протоколи про «неналежне виконання батьківських обов'язків» (Поляковська, 2023). На той час Д. Герасимчук виокремила вже не п'ять, а шість сценаріїв викрадення українських дітей Росією. Власне шостим вона назвала вивезення дітей

на територію Білорусі і Росії після встановлення якогось фейкового діагнозу, якого насправді немає у дитини, але, за твердженням окупантів, «цей діагноз потребує лікування чи реабілітації не вдома» (Самохвалов, 2023; Як Росія викрадає, 2024b; Бура, 2024). Відзначимо, що українські ЗМІ писали про вивезення до Росії приблизно 2400 українських дітей через територію Білорусі (Квасневська, 2023). Медіа поширили скандальну інформацію про всиновлення депутатом Госдуми РФ Сергеем Мироновим і його дружиною 10-річної дівчинки з Херсона, яку викрали під час окупації міста російськими військами (Депутат, 2023).

Щораз частіше у ЗМІ лунали оцінки про геноцидний характер викрадення дітей в Україні російськими окупантами. Наголосимо, що ще у серпні 2022 р. юрист і заступник Генерального прокурора України Гюндуз Мамедов, спираючись на затверджену ООН Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), доводив, що геноцидом є «насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої» (Мамедов, 2022). 27 квітня 2023 р. Парламентська Асамблея Ради Європи визнала, що депортація українських дітей має ознаки геноциду (ПАРЄ визнала, 2023). У червні того ж року Комітет з питань міжнародних відносин Сенату США підтримав проект резолюції, яка засуджує незаконну депортації українських дітей до Росії та називає такі дії геноцидом щодо українського народу (Викрадення дітей з України, 2023).

У червні 2023 р. Ірина Семенюта у статті «Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи» зазначила, що практика викрадення українських дітей російськими окупантами триває ще від 2014 р. Зіславшись на дані порталу «Діти війни», вона вказала на підтверджені факти депортації 19 484 дітей з України, а також на інформацію російських ЗМІ про 744 тис. депортованих дітей, підрахунки українських фахівців про можливе викрадення 200–300 тисяч українських дітей із ТОТ. Відтак у статті було описано випадок дівчинки з Маріуполя Анни Науменко, яку використали російські пропагандисти, змусивши під час масового заходу на стадіоні «Лужніки» привселюдно дякувати російським військовим «за порятунк». Зазначалося, що матір дівчинки загинула в Маріуполі під час російського обстрілу, тож дівчинку, по суті, змусили дякувати вбивцям її мами. Надалі авторка навела думку представниці Української Гельсінської спілки з прав людини Аксани Філіпішонової про геноцидний характер депортації українських дітей. Правозахисниця вела мову про передачу українських дітей в російські сім'ї, їх вивезення у віддалені регіони РФ (до Ямало-Ненецького автономного округу, Хабаровського і Красноярського країв тощо), зросійщення юних українців. «Такі дії, можливо, будуть кваліфіковані як геноцид, оскільки мають на меті передачу дітей з української етнічної групи до російської» (Семенюта, 2023).

Відзначимо, що українська влада зайняла послідовну позицію щодо оцінки викрадення росіянами українських дітей саме як акту геноциду. Тож ЗМІ неодноразово публікували заяви Офісу Президента України (Музиченко, 2023), представників уряду (Скаврон, 2023), Українського інституту національної пам'яті (Дробович, 2023). На початку 2024 р. головний спеціаліст відділу дослідження тоталітарних режимів Українського інституту національної пам'яті Віталій Огієнко опублікував у «Дзеркалі тижня» історико-аналітичну статтю, в якій вказав на тривалу традицію російської геноцидної практики викрадення та асиміляції дітей з України. Зокрема, навів приклад Голодомору, під час якого тисячі осиротілих українських дітей російська комуністична влада «перевиховувала» або знищувала на власних розсуд у спеціальних дитячих притулках. Дослідник зауважив, що окупанти «вивозять українських дітей, бо не впевнені, що переможуть» (Огієнко, 2024).

Крім того, увагу ЗМІ привертала тема російських дитячих таборів для українських дітей. У лютому 2023 р. лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я оприлюднила звіт «Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України». У ньому йшлося про діяльність 43 таких закладів для близько 6 тис. українських дітей як у Росії (причому деякі з них розміщувалися біля узбережжя Тихого океану), так і на ТОТ (Каве, Реймонд & Говарт, 2023). У квітні 2023 р. українські ЗМІ оперували інформацією про існування понад 70 таких таборів як у Росії, так і на ТОТ (Прищепа & Матвії-

шина, 2023). Улітку того ж року мас-медіа повідомили про діяльність таборів для українських хлопців і дівчат у Білорусі (Щоб Байден, 2023). У жовтні 2023 р. уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець в ефірі телемарафону вів мову про денаціоналізаційну й актиукраїнську практику «перевиховання» українських дітей у російських дитячих таборах і назвав це «яничарством сучасного світу» (Головчак, 2023). У листопаді 2023 р. українські медіа знову використали матеріали дослідження Єльської школи громадського здоров'я та інформацію британської розвідки, відповідно до яких у російських таборах перебували 11 тис. дітей з України (Капустянська, 2023). Журналісти, спираючись, на матеріали експертів, висвітлювали й проблему залучення українських дітей до «юнарії» (Як Росія руйнує, 2023), а науковці аналізували систему «перевиховання» депортованих українських дітей, публікуючи свої матеріали у мас-медіа (Саєнко & Гаврилов, 2023).

Ще одним напрямом діяльності ЗМІ щодо розкриття проблематики викрадених дітей були розповіді про окремих маленьких українців, яких вдалося повернути. У липні 2023 р. онлайн-медіа «Главком» розповіла історію українки Оксани Стеценко, яка подолала 3 тис. км і російські бюрократичні процедури, та повернула свого сина Микиту з Росії (Майєр, Бріттон & Талмазан, та ін., 2023). Того ж місяця журналісти агенції «ВВС Україна» опублікували матеріал про 15 депортованих до Росії дітей (Куришко, Хінкулова, Аракелян, Таккіб 2023). У листопаді 2023 р. мас-медіа розповіли історію українського підлітка Богдана Єрмохіна, якого ще у 2022 р. росіяни незаконно вивезли з Маріуполя. Він через адвоката звернувся до Президента України В. Зеленського з проханням допомогти повернутися до України і, зрештою, його бажання вдалося здійснити (Сітнікова, 2023). На початку 202 р. агентство Reuters опублікувало масштабне розслідування про участь російських чиновників та колаборантів у викраденні дітей з ТОТ. У цьому матеріалі також розповідалися життєві історії українських дітей, які републікували українські ЗМІ (Як Росія викрадає, 2024а). До переговорного процесу Україна залучила уряди арабських країн, зокрема Катару, завдяки яким у лютому 2024 р. вдалося повернути до України ще 11 дітей (В Україну повернули, 2024).

Наприкінці 2023 – на початку 2024 р. в українських ЗМІ усе частіше обговорювалися проблематичність та певні алгоритми повернення українських дітей. Журналістка «Главком» Аліна Євич у грудні 2023 р. опублікували широке інтерв'ю з правозахисницею Дар'єю Касьяною, яка представляє благодійну громадську організацію «СОС Дитячі Містечка України» та експертний орган «Українська мережа за права дітей». Вона допомагає батькам та опікунам забрати дітей з Росії, куди їх було депортовано у незаконний спосіб, і змогла повернути десятки маленьких українських громадян додому (зокрема 38 дітей з Харківщини). Д. Касьянова детально розповіла про механізми і значні труднощі повернення українських дітей з Росії до України (Євич, 2023).

Серед публікацій експертів та аналітиків, які з'явилися останнім часом в ЗМІ, на нашу думку, доцільно викоремити щонайменше дві. Авторами першої були 10 українських фахівців, які 30 жовтня 2023 р. на сайті «Детектор медіа» опублікували своє дослідження російської пропаганди щодо викрадення дітей. Ними було проаналізовано більш як 50 тис. повідомлень і виокремлено основні наративи, за допомогою яких російський «агітпроп» спекулює на темі українських дітей (Вкрадене дитинство, 2023). Автором другої статті «Чому і як Росія викрадає українських дітей» є аналітик Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень Андреас Умланд. Він оприлюднив її на сайті «Української правди» 26 лютого 2024 р. Скориставшись сайтом «Діти війни», він зазначив: за два останні роки війни окупанти змогли незаконно перемістити або депортувати до РФ щонайменше 19 546 несупроводжуваних українських дітей і підлітків з окупованих територій України. Серед цієї кількості він виокремив чотири категорії: 1) неповнолітні, які з різних причин залишилися без даху над головою і опіки під час російського наступу (цих дітей російські державні органи забирали на окупованих українських територіях і не повертали їх українським родичам або Українській державі); 2) діти, які зі згоди українських батьків або родичів (наданої під впливом російських агентів – чиновників, активістів, колаборантів та ін.), були відправлені до російських літніх таборів

або інших центрів відпочинку, де утримувалися тривалі терміни і переводилися в інші місця; 3) неповнолітні, які утримуються в дитячих будинках і будинках дитини (у цьому випадку експерт наводив дані Регіонального центру з прав людини (РЦПЛ), згідно з якими до вересня 2023 р. було переміщено приблизно 3855 неповнолітніх, які мешкали в українських установах); 4) деякі українські діти були розлучені зі своїми батьками або іншими родичами у «фільтраційних таборах» уздовж лінії фронту (Умланд, 2024).

Надалі А. Умланд окреслив російське законодавство та нормативні акти, прийняті у 2022–2023 рр. і спрямовані на асиміляцію українських дітей. Він зауважив, що згідно із Сімейним кодексом РФ, усиновлені діти прирівнюються до біологічних дітей своїх батьків. А тому усиновлювачі можуть змінити ім'я, дату і місце народження дитини, що ускладнює встановлення місця перебування українських дітей, викрадених Росією, та особи їхніх родичів в Україні. Експерт також назвав найважливіші міжнародні та українські організації, які займаються поверненням українських дітей, однак вказав на їхні недостатні спроможності, а інколи й сприяння Росії (він навів випадок Білоруського товариства Червоного Хреста). А. Умланд описав позицію міжнародного співториства щодо викрадення українських дітей, наголосив на потребі більш інтенсивних дій. Він підтримав пропозиції РЦПЛ для міжнародних інституцій, зокрема ухвалити й опублікувати більш вузькоспеціалізовані спеціальні документи, в яких головною темою буде повернення українських дітей (Умланд, 2024).

Отже, з початком повномасштабного нападу Росії проти України активізувалася діяльність окупантів, спрямована на викрадення (вивезення, депортацію) українських дітей. Українські ЗМІ зосередили увагу на цій проблемі з березня 2022 р., коли Міністерство закордонних справ України повідомило про незаконне вивезення понад 2,3 тис. юних українських громадян з окупованої території. Надалі мас-медіа регулярно подавали інформацію про кількість викрадених дітей, наводячи як дані офіційних українських органів, так і твердження російської сторони. Важливо, що на вересень 2022 р. в Україні почав функціонувати державний інформаційний портал «Діти війни», який щоденно інформує українську громадськість та міжнародну спільноту про злочини РФ щодо українських дітей. Проаналізувавши численні матеріали українських ЗМІ щодо викрадення дітей, виокремимо головні проблемно-тематичні напрями окресленого нарративу: 1) кількість і причини викрадення росіянами українських дітей; 2) сценарії (способи і механізми) викрадення дітей (спочатку велася мова про п'ять, згодом про шість таких сценаріїв); 3) геноцидний характер викрадення дітей в Україні російськими окупантами; 4) денационалізація, асиміляція українських дітей шляхом примусового «перевиховання» у російських дитячих таборах; 5) розкриття життєвих історій про окремих українських дітей і підлітків, яких вдалося повернути до України; 6) обговорення проблем, шляхів і механізмів повернення українських дітей з Росії, Білорусі, ТОТ.

Джерела та література

- Андрусин, Б. & Токарчук, О.** (2022). Воєнні злочини Росії проти України і спроби їх приховати (1939–2022 рр.): порівняльний аналіз. *Альманах права*, 13, 39–48.
- Бабінець, А.** (2023). Росія використовує п'ять сценаріїв для викрадення українських дітей, – уповноважена з прав дитини Герасимчук. *Слідство.Інфо*. URL: <https://www.slidstvo.info/news/rosiia-vykorystovuie-p-iat-stsenariiiv-dlia-vykradennia-ukrainskykh-ditey-upovnovazhena-z-prav-dytny-herasymchuk/>
- Бережанський, І.** (2022). Росіяни викрадають дітей з окупованих територій: яка доля очікує маленьких українців під впливом країни-терориста. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-vikradayut-ditey-z-okupovanih-teritoriy-ogoloshuyut-sirotami-i-vchat-nenaviditi-ukrayinu-2128318.html>
- Бодняк, О.** (2024). Викрадачі душ. *Захід.нет*. URL: https://zaxid.net/rosiya_vikradaye_ukrayinskih_ditey_masshtabi_naslidki_n1551501
- Бура, І.** (2024). Росія застосовує шість сценаріїв викрадення українських дітей – уповноважена. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/02/1/259201/>
- В Україну повернули.** (2024). В Україну повернули 11 дітей з Росії та окупованих територій. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3829819-v-ukrainu-povernuli-11-ditej-z-rosiia-okupovanih-teritorij.html>

- Викрадені сироти.** (2022). Викрадені сироти. Куди та навіщо росія вивозить українських дітей. *Центр стратегічних комунікацій*. URL: <https://spravdi.gov.ua/dopomoga-vykradenym-syrotam-yak-rosiyavsynovlyuye-ditej-z-ukrayiny-2/>
- Викрадення дітей з України.** (2023). Викрадення дітей з України. Комітет Сенату США підтримав проєкт резолюції: дії РФ названо геноцидом. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-ditey-henotsyd/32453541.html>
- Викрадення і русифікація.** (2023). Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyifikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html>
- Відбирали немовлят.** (2023). «Відбирали немовлят, щоб вивезти у Москву»: хто допомагав викрадати дітей-сиріт у Херсоні. *Слідство.Інфо*. URL: <https://www.slidstvo.info/warnews/vidbyraly-nemovliat-shchob-vyvezty-u-moskvu-khto-dopomahav-vykradaty-ditey-syrit-u-khersoni/>
- Вкрадене дитинство.** (2023). «Вкрадене дитинство». Як російська пропаганда виправдовує депортацію дітей у Росію та звинувачує Україну у злочинах проти них. *Детектор.Медіа*. URL: https://detector.media/prophanda_vplyvy/article/218689/2023-10-30-vkradene-dytynstvo-yak-rosiyska-propaganda-vypravdovuiе-deportatsiyu-ditey-u-rosiyu-ta-zvynuvachuie-ukrainu-u-zlochynakh-proty-nukh/
- Галів, М., & Ільницький, В.** (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 47–73.
- Головчак, Х.** (2023). «Яничарство сучасного світу»: Лубінець розповів, як росіяни розміщують українських дітей у табори. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/ato/yanicharstvo-suchasnogo-svitu-lubinec-rozpoviv-yak-rosiyani-rozmischayut-ukrayinskih-ditey-u-tabori-2423566.html>
- Депутат.** (2023). Депутат Госдуми РФ та його дружина викрали та всиновили дівчинку із Херсона – розслідування. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/deputat-hosdumi-rf-ta-joho-druzhina-vikrali-ta-vsinovili-divchinku-iz-khersona-rozsliduvannja.html>
- Діти війни.** (2023). Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us/>
- Дробович, А.** (2023). Російський асимілятивний геноцид. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/10/7423459/>
- Євич, А.** (2023). Правозахисниця, яка повертає вкрадених Росією дітей: Ми переоцінили можливості міжнародних організацій. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/longreads/pravozakhisnitsja-jakaprovertaje-vkradenikh-rosijeju-ditej-mi-pereotsinili-mozhливosti-mizhnarodnikh-orhanizatsij-973860.html>
- Ільницький, В., Куцька, О.** (2023). Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 162–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087>
- Каве, Х., Реймонд, Н. А., & Говарт К. Н. та ін.** (2023). Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України. 14 лютого 2023 р. Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я: Нью-Хейвен. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/b375d161d062486fb2267ad7522f3441/data>
- Капустянська, І.** (2023). Щонайменше 11 тисяч українських дітей утримують у російських «таборах перевиховання», – розвідка. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2023/11/20/585204_shchonaymenshe_11_tisyach_ukrayinskih.html
- Квасневська, Д.** (2023). Росія використовує Білорусь для викрадення українських дітей: Лубінець. *Канал 24*. URL: https://24tv.ua/rosiya-vikoristovuye-bilorus-dlya-vikradennya-ukrayinskih-ditey_n2461120
- Куришко, Д., Хінкулова, К., Аракелян, В., & Таккі, Дж.** (2023). «Навіщо вони зробили це з нами?»: історія 15 депортованих до Росії дітей. *ВВС. Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66207578>
- Лисенко, О. Є.** (2022). Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*, 7, 85–98.
- Майер, Д., Бріттон, Б., Талмазан, Ю., Хантер, М., Фланеган, Е., & Гункевич, О.** (2023). Росіяни викрали дитину. Історія українки, яка подолала 3 тис. миль, аби визволити свого сина. *Главком*.

URL: <https://glavcom.ua/publications/rosijani-vkrali-jiji-sina-tomu-vona-projikhala-3-tis-mil-shchobipovernuti-joho-938235.html>

- Мамедов, Г.** (2022). Чому вивезення українських дітей до РФ – геноцид. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361527/>
- Музиченко, А.** (2023). Геноцид через викрадення дітей: Єрмак пояснив, чому Україна майже нічого не знає про їхню долю. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/genocid-cherez-vikradennya-ditey-yermak-roayasniv-chomu-ukrayina-mayzhe-nichogo-ne-znaue-pro-yihnyu-dolyu-2468065.html>
- Огієнко, В.** (2024). Як пояснити викрадення українських дітей? *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/jak-pojasniti-vikradennja-ukrajinskikh-ditej.html>
- Окупанти вивезли.** (2022). Окупанти вивезли до Білорусі понад 3 тисячі українських дітей – Кислиця. *NV новини*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/okupanti-vivezli-do-bilorusi-ponad-3-tisyachi-ukrajinskikh-ditey-kislicya-50341965.html>
- Окупанти.** (2022). Окупанти за один день незаконно вивезли до Росії понад 2 тис. українських дітей. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/okupanti-za-odin-den-nezakonno-vivezli-do-rosiyi-ponad-2-tis-ukrayinskiyi-ditey-2015551.html>
- ПАРС визнала.** (2023). ПАРС визнала, що депортація українських дітей до Росії має ознаки геноциду. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportacija-ditej-genocyd/32382455.html>
- Пашкова, О.** (2023). Воєнізовані табори для неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей: організаційний і змістовий аспекти роботи. *Український історичний журнал*, 1, 20–35. Doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.020>
- Поляковська, Т.** (2023). Росіяни на Донеччині придумали чергову причину для викрадення дітей у родин. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyani-na-donechchini-pridumali-chergovu-prichinu-dlya-vikradennya-ditey-u-rodin-12379434.html>
- Понад 234 тисячі.** (2022). Понад 234 тисячі дітей примусово вивезли у росію та ОРДЛО. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3497283-ponad-234-tisaci-ditej-primusovo-vivezli-u-rosiu-ta-ordlo.html>
- Пономаренко, М.** (2022). Назвали «евакуацією»: окупанти незаконно вивезли дітей з Херсонського дитбудинку. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ato/nazvali-evakuaciyeyu-okupanti-nezakonno-vivezli-ditey-z-hersonskogo-ditbudinku-2185111.html>
- Прищепа, Я., & Матвіїшина, Г.** (2023). У Росії існують понад 70 таборів для «перевиховання» українських дітей – радниця президента. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/453555-u-rosii-isnuut-ponad-70-taboriv-dla-perevihovanna-ukrainskikh-ditej-radnica-prezidenta/>
- Романенко, В.** (2022). Окупанти викрали в Росію 2389 українських дітей – МЗС. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/21/7333317/>
- Ругало, Ю.** (2023). Злочини проти людяності в Україні з 2014 року і по сьогодні. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/164.pdf
- Саснко, А. & Гаврилов, В.** (2023). Миколай не прийшов. Як перевиховують українських депортованих дітей у Росії. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/12/23/7434260/>
- Самохвалов, В.** (2023). Росія викрадає українських дітей: як їх повернути? Чому рашисти вивозять наших дітей, де вони перебувають, чи світ змусить РФ відповісти за геноцид – у розмові з експертами Дарією Герасимчук та Катериною Рашевською. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3750020-rosia-vikradae-ukrainskikh-ditej-ak-ih-povernuti.html>
- Семенюта, І.** (2023). Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *Детектор. Медіа*. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/32097/2023-06-02-vykradeni-rosiieyu-z-ukrainy-dity-genotsyd-pid-prykryttyam-turboty/>
- Сітнікова, І.** (2023). Депортований до РФ підліток, який просив Зеленського про допомогу, скоро буде в Україні – омбудсмен. *Громадське. Новини*. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-pracyuue-nad-povernennuyam-deportovanogo-do-rf-pidlitka-yakij-prosiv-zelenskogo-pro-dopomogu-ombudsmen>
- Скаврон, Б.** (2023). Ознаки геноциду: Верещук приголомшила ймовірною кількістю викрадених Росією дітей. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/oznaki-genocidu-vereschuk-prigolomshila-yumovirnoyu-kilkistyu-vikradenih-rosiyeyu-ditey-2463670.html>
- Судді МКС.** (2023). Судді МКС видали ордер на арешт президента Росії Путіна. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-aresht-mks/32323084.html>
- Сценарії.** (2023). Сценарії, як Росія викрадає дітей з України? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stsenariyi-yak-rosiya-vykradaye-ditey-z-ukrayiny/32362597.html>

- Тиравський, В.** (2022). Як Україні притягнути Росію до відповідальності за викрадення дітей. *Foreign Ukraine*. URL: <https://foreignukraines.com/2022/07/10/how-ukraine-can-hold-russia-accountable-for-child-abduction/>
- Толкач, А. М.** (2023). Кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 4, 413–417.
- Умланд, А.** (2024). Чому і як Росія викрадає українських дітей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/26/7442967/>
- Хмельницька, В.** (2022). Росіяни незаконно влаштовують у свої сім'ї примусово вивезених з України дітей – Денісова. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-nezakonno-vlashtovuyut-u-svoiyi-sim-yi-primusovo-vivezenih-z-ukrayini-ditey-denisova-2044237.html>
- Щоб Байден.** (2023). «Щоб Байден і Зеленський здохли» – тисячі депортованих українських дітей «перевиховують» у Білорусі. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/war/shchob-bajden-i-zelenskij-zdokhli-tisjachi-deportovanih-ukrajinskikh-ditej-perevikhovujut-u-bilorusi.html>
- Як Росія викрадає.** (2024a). Як Росія викрадає українських дітей – Reuters провело розслідування. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3813276-ak-rosia-vikradae-ukrainskih-ditej-reuters-provelo-rozsliduvanna.html>
- Як Росія викрадає.** (2024b). Як Росія викрадає українських дітей: на конференції в Ризі назвали шість сценаріїв. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3821263-ak-rosia-vikradae-ukrainskih-ditej-na-konferencii-v-rizi-nazvali-sist-scenariiv.html>
- Як Росія руйнує.** (2023). Як Росія руйнує українське дитинство: дослідники розповіли про воєнні злочини щодо дітей. *ХІСД*. URL: <https://khisr.kharkov.ua/yak-rosiia-ruynuie-ukrains-ke-dytynstvo-doslidnyku-rozpovily-pro-voenni-zlochyny-shchodo-ditey/>
- Якубова, Л.** (2023). *До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму*. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо».
- Chernykh, S., & Lessa, F.** (2022). Why Russia may be taking Ukrainian children. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/06/14/ukraine-kidnaped-children-russia/>
- Telvak, V. & Pnytskyi, V.** (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskiy Istorychniy Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 27, 249–258. [in English]. doi: 10.24919/2519-058X.27.281552

References

- Andrusyshyn, B., & Tokarchuk, O.** (2022). Voienni zlochyny Rosii proty Ukrainy i sproby yikh prykhovaty (1939–2022 rr.): porivnialnyi analiz [Russia's war crimes against Ukraine and attempts to cover them up (1939–2022): a comparative analysis]. *Almanakh prava – Law Almanac*, 13, 39–48. [in Ukrainian].
- Babinets, A.** (2023). Rosiia vykorystovuie piat stsenariiv dlia vykradennia ukrainskykh ditei, – upovnovazhena z prav dytyny Herasymchuk [Russia uses five scenarios to abduct Ukrainian children, said Gerasimchuk, Commissioner for Children's Rights]. *Slidstvo. Info*. URL: <https://www.slidstvo.info/news/rosiia-vykorystovuie-p-iat-stsenariiv-dlia-vykradennia-ukrainskykh-ditey-upovnovazhena-z-prav-dytyny-herasymchuk/> [in Ukrainian].
- Berezhanskiy, I.** (2022). Rosiiany vykradaiut ditei z okupovanykh terytorii: yaka dolia ochikuie malenkykh ukrainsiv pid vplyvom krainy-terorysta [Russians kidnap children from the occupied territories: what fate awaits young Ukrainians under the influence of a terrorist country]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-vikradayut-ditey-z-okupovanih-teritoriy-ogoloshuyut-sirotami-i-vchat-nenaviditi-ukrayinu-2128318.html> [in Ukrainian].
- Bodniak, O.** (2024). Vykradachi dush [Soul stealers]. *Zakhid.net*. URL: https://zaxid.net/rosiya_vikradaye_ukrayinskih_ditey_mashtabi_naslidki_n1551501 [in Ukrainian].
- Bura, I.** (2024). Rosiia zastosoivuie shist stsenariiv vykradennia ukrainskykh ditei – upovnovazhena [Russia uses six scenarios for the abduction of Ukrainian children, – Commissioner for Children's Rights]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/02/1/259201/> [in Ukrainian].
- V Ukrainu povernuly.** (2024). V Ukrainu povernuly 11 ditei z Rosii ta okupovanykh terytorii [11 children from Russia and the occupied territories were returned to Ukraine]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3829819-v-ukrainu-povernuli-11-ditej-z-rosii-ta-okupovanih-teritorij.html> [in Ukrainian].
- Vykradeni syroty.** (2022). Vykradeni syroty. Kudy ta navishcho rosiia vyvozyt ukrainskykh ditei [Kidnapped orphans. Where and why does Russia take Ukrainian children?]. *Tsentr stratehichnykh komunikatsii –*

Center for Strategic Communications. URL: <https://spravdi.gov.ua/dopomoga-vykradenym-syrotam-yak-rosiya-vsnyovlyuye-ditej-z-ukrayiny-2/> [in Ukrainian].

- Vykradennia ditei z Ukrainy.** (2023). Vykradennia ditei z Ukrainy. Komitet Senatu SShA pidtrymav proiekt rezoliutsii: dii RF nazvano henotsydom [Abduction of children from Ukraine. The US Senate committee supported the draft resolution: the actions of the Russian Federation were called genocide]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-ditey-henotsydom/32453541.html> [in Ukrainian].
- Vykradennia i rusyfikatsiia.** (2023). Vykradennia i rusyfikatsiia ditei iz okupovanykh terytorii: yak OBSiE reahuie na voieni zlochyny Rosii [Kidnapping and Russification of children from the occupied territories: how the OSCE responds to Russia's war crimes]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html> [in Ukrainian].
- Vidbyraly nemovliat.** (2023). «Vidbyraly nemovliat, shchob vyvezty u Moskvu»: khto dopomahav vykradaty ditei-syrit u Khersoni [«Babies were selected to take to Moscow»: who helped kidnap orphans in Kherson]. *Slidstvo.Info*. URL: <https://www.slidstvo.info/warnews/vidbyraly-nemovliat-shchob-vyvezty-u-moskvu-khto-dopomahav-vykradaty-ditey-syrit-u-khersoni/> [in Ukrainian].
- Vkradene dytynstvo.** (2023). «Vkradene dytynstvo». Yak rosiiska propahanda vypravdovuie deportatsiiu ditei u Rosiiu ta zynuvachuie Ukrainu u zlochynakh proty nykh [«Stolen childhood». How Russian propaganda justifies the deportation of children to Russia and accuses Ukraine of crimes against them]. *Detektor.Media*. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/218689/2023-10-30-vkradene-dytynstvo-yak-rosiyska-propaganda-vypravdovuie-deportatsiyu-ditey-u-rosiyu-ta-zynuvachuie-ukrainu-u-zlochynakh-proty-nykh/ [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ilnytskyi, V.** (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriografichni dyskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014 – 2023): the Ukrainian historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 13/55*, 47–73. [in Ukrainian].
- Holovchak, Kh.** (2023). «Janicharstvo suchasnoho svitu»: Lubinets rozpoviv, yak rosiiany rozmishchali ukrainytskykh ditei u tabory [«Janissary of the modern world»: Lubinets told how the Russians place Ukrainian children in camps]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ato/yanicharstvo-suchasnogo-svitu-lubinets-rozpoviv-yak-rosiyani-rozmischayut-ukrayinskih-ditey-u-tabori-2423566.html> [in Ukrainian].
- Deputat.** (2023). Deputat Hosdumy RF ta yoho druzhyna vykraly ta vsynovyly divchynku iz Khersona – rozsliduvannia [A deputy of the State Duma of the Russian Federation and his wife kidnapped and adopted a girl from Kherson – investigation]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/deputat-hosdumi-rf-ta-joho-druzhyzna-vikrali-ta-vsinyvili-divchynku-iz-khersona-rozsliduvannja.html> [in Ukrainian].
- Dity viiny.** (2023). Dity viiny [Children of war]. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us/> [in Ukrainian and English].
- Drobovych, A.** (2023). Rosiiskyi asimiliatyvnyi henotsyd [Russian assimilative genocide]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. URL: <https://www.ppravda.com.ua/columns/2023/10/10/7423459/> [in Ukrainian].
- Yevych, A.** (2023). Pravozakhysnytsia, yaka povertaie vkradenykh Rosiieiu ditei: My pereotsynily mozhyvosti mizhnarodnykh orhanizatsii [Human rights defender who returns children stolen by Russia: We overestimated the capabilities of international organizations]. *Glavkom*. URL: <https://glavkom.ua/longreads/pravozakhysnytsja-jaka-povertaje-vkradenikh-rosiijeju-ditej-mi-pereotsynili-mozhlyvosti-mizhnarodnykh-orhanizatsij-973860.html> [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V. & Kutska, O.** (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014–2022) in the Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 13/55*, 162–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087> [in Ukrainian].
- Kave, Kh., Reimond, N. A., & Hovart, K. N. et al.** (2023). *Rosiiska systematychna prohrama perevykhovannia ta vsynovlennia ditei z Ukrainy. 14 liutoho 2023 r. Laboratoriia humanitarnykh doslidzhen Yelskoi shkoly hromadskoho zdorovia* [Russian systematic program of re-education and adoption of children

- from Ukraine. February 14, 2023. Humanities Research Laboratory, Yale School of Public Health]. Niu-Kheiven. [in Ukrainian]. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/b375d161d062486fb2267ad7522f3441/data> [in Ukrainian].
- Kapustianska, I.** (2023). Shchonaimenshe 11 tysiach ukrainskykh ditei utrymuit u rosiiskykh «taborakh perevykhovannia», – rozvidka [At least 11,000 Ukrainian children are kept in Russian «re-education camps», according to intelligence]. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2023/11/20/585204_shchonaymenshe_11_tisyach_ukrainskih.html [in Ukrainian].
- Kvasnevska, D.** (2023). Rosiia vykorystovuie Bilorus dlia vykradennia ukrainskykh ditei: Lubinets [Russia uses Belarus to kidnap Ukrainian children: Lubinets]. *Kanal 24 – Channel 24*. URL: https://24tv.ua/rosiya-vikoristovuye-bilorus-dlya-vikradennya-ukrayinskih-ditey_n2461120 [in Ukrainian].
- Kuryshko, D., Khinkulova, K., Arakelian, V., & Takki, J.** (2023). «Navishcho vony zrobyly tse z namy?»: istoriia 15 deportovanykh do Rosii ditei [«Why did they do this to us?»: the story of 15 children deported to Russia.]. *BBC. Ukraina – BBC. Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66207578> [in Ukrainian].
- Lysenko, O. Ye.** (2022). Fenomenolohiia viiny Rosii proty Ukrainy yak obiekt humanitarnykh doslidzhen (za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 25 travnia 2022 r.) [Phenomenology of Russia's war against Ukraine as an object of humanitarian research (based on the materials of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on May 25, 2022)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7, 85–98. [in Ukrainian].
- Majer, D., Britton, B., Talmazan, Yu., Hanter, M., Flanagan, E., & Hunkevych, O.** (2023). Rosiiany vkraly dytynu. Istoriia ukrainky, yaka podolala 3 tys. myl, aby vyzvolyty svoho syna [The Russians stole the child. The story of a Ukrainian woman who traveled 3,000 miles to free her son]. *Glavkom*. URL: <https://glavcom.ua/publications/rosijani-vkrali-jiji-sina-tomu-vona-projikhala-3-tis-mil-shchobipovernuti-joho-938235.html> [in Ukrainian].
- Mamedov, H.** (2022). Chomu vyvezennia ukrainskykh ditei do RF – henotsyd [Why the deportation of Ukrainian children to the Russian Federation is genocide]. *Ukrainska pravda- Ukrainian Truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361527/>
- Muzychenko, A.** (2023). Henotsyd cherez vykradennia ditei: Yermak poiasnyv, chomu Ukraina maizhe nichoho ne znaie pro yikhniu doliu [Genocide due to abduction of children: Yermak explained why Ukraine knows almost nothing about their fate]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/genocid-cherez-vikradennya-ditey-yermak-poyasniv-chomu-ukrayina-mayzhe-nichogo-ne-znaye-pro-yihnyudolyu-2468065.html> [in Ukrainian].
- Ohienko, V.** (2024). Yak poiasnyty vykradennia ukrainskykh ditei? [How to explain the kidnapping of Ukrainian children?]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/jak-pojasniti-vikradennja-ukrajinskih-ditej.html> [in Ukrainian].
- Okupanty vyvezly.** (2022). Okupanty vyvezly do Bilorusi ponad 3 tysiachi ukrainskykh ditei – Kyslytsia [The occupiers took over 3,000 Ukrainian children to Belarus – Kyslytsia]. *NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/okupanti-vivezli-do-bilorusi-ponad-3-tisyachi-ukrajinskih-ditey-kislyciya-50341965.html> [in Ukrainian].
- Okupanty.** (2022). Okupanty za ody den nezakonno vyvezly do Rosii ponad 2 tys. ukrainskykh ditei [The occupiers illegally took over 2,000 Ukrainian children to Russia in one day]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/okupanti-za-odin-den-nezakonno-vivezli-do-rosiyi-ponad-2-tis-ukrayinskiyi-ditey-2015551.html> [in Ukrainian].
- PARIe vyznala.** (2023). PARIe vyznala, shcho deportatsiia ukrainskykh ditei do Rosii maie oznaky henotsydu [The PACE recognized that the deportation of Ukrainian children to Russia has signs of genocide]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportacija-ditej-genocyd/32382455.html> [in Ukrainian].
- Pashkova, O.** (2023). Voienizovani tabory dlia nepovnolitnikh na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Donetskoi i Luhanskoi oblasti: orhanizatsiinyi i zmistovyi aspekty roboty [Paramilitary camps for minors in the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions: organizational and substantive aspects of work]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 20–35. Doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.020> [in Ukrainian].
- Poliakovska, T.** (2023). Rosiiany na Donechchyni pryдумaly chervovu prychnu dlia vykradennia ditei u rodyn [The Russians in Donetsk came up with another reason for abducting children from their fami-

- lies]. *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyani-na-donechchini-pridumali-chergovu-prichinudlya-vikradennya-ditey-u-rodin-12379434.html> [in Ukrainian].
- Ponad 234 tysiachi.** (2022). Ponad 234 tysiachi ditei prymusovo vyvezly u rosiiu ta ORDLO [More than 234,000 children were forcibly taken to Russia and ORDLO]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3497283-ponad-234-tisaci-ditej-primusovo-vivezli-u-rosiu-ta-ordlo.html> [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (2022). Nazvaly «evakuatsiieiu»: okupanty nezakonno vyvezly ditei z Khersonskoho dytbudynku [They called it an «evacuation»: the occupiers illegally removed children from the Kherson orphanage]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ato/nazvali-evakuaciyeyu-okupanti-nezakonno-vivezli-ditey-z-hersonskogo-ditbudinku-2185111.html> [in Ukrainian].
- Pryshchepa, Ya., & Matviishyna, H.** (2023). U Rosii isnuut ponad 70 taboriv dlia «perevykhovannia» ukraïnskykh ditei – radnytsia prezydenta [In Russia, there are more than 70 camps for the «re-education» of Ukrainian children – adviser to the President]. *Suspilne. Novyny – Public. News*. URL: <https://suspilne.media/453555-u-rosii-isnuut-ponad-70-taboriv-dlia-perevihovanna-ukraïnskih-ditej-radnica-prezydenta/> [in Ukrainian].
- Romanenko, V.** (2022). Okupanty vykraly v Rosii 2389 ukraïnskykh ditei – MZS [The occupiers abducted 2,389 Ukrainian children to Russia, – the Ministry of Foreign Affairs]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/21/7333317/> [in Ukrainian].
- Ruhalo, Yu.** (2023). Zlochyny proty liudianosti v Ukraini z 2014 roku i po sohodni [Crimes against humanity in Ukraine from 2014 to today]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/164.pdf [in Ukrainian].
- Saienko, A. & Havrylov, V.** (2023). Mykolai ne pryishov. Yak perevykhovuiut ukraïnskykh deportovanykh ditei u Rosii [St. Nicholas did not come. How Ukrainian deported children are re-educated in Russia]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/12/23/7434260/> [in Ukrainian].
- Samokhvalov, V.** (2023). Rosiia vykradaie ukraïnskykh ditei: yak yikh povernuty? Chomu rashysty vyvoziat nashykh ditei, de vony perebuvaiut, chy svit zmusyt RF vidpovisty za henotsyd – u rozmovi z ekspertamy Dariieiu Herasymchuk ta Katerynoiu Rashevskoiu [Russia kidnaps Ukrainian children: how to return them? Why are the Russians taking our children away, where are they, will the world force the Russian Federation to answer for the genocide, – in a conversation with experts Daria Gerasimchuk and Kateryna Rashevskia]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3750020-rosiia-vykradaie-ukraïnskih-ditej-ak-ih-povernuti.html> [in Ukrainian].
- Semeniuta, I.** (2023). Vykradeni Rosiieiu z Ukrainy dity: henotsyd pid prykryttiam turboty [Children kidnapped by Russia from Ukraine: genocide under the guise of care]. *Detektor.Media*. URL: <https://ms.detektor.media/trendi/post/32097/2023-06-02-vykradeni-rosiieiu-z-ukrainy-dity-genotsyd-pid-prykryttyam-turboty/> [in Ukrainian].
- Sitnikova, I.** (2023). Deportovanyi do RF pidlitok, yakyi prosyv Zelenskoho pro dopomohu, skoro bude v Ukraini – ombudsmen [The teenager deported to the Russian Federation, who asked Zelensky for help, will soon be in Ukraine, – an ombudsman]. *Hromadske. Novyny – Public. News*. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-pracyuye-nad-povernennyam-deportovanogo-do-rf-pidlitka-yakij-prosiv-zelenskogo-pro-dopomogu-ombudsmen> [in Ukrainian].
- Skavron, B.** (2023). Oznaky henotsydu: Vereshchuk pryholomshyla ymovirnoiu kilkistiu vykradenykh Rosiieiu ditei [Signs of genocide: Vereshchuk was stunned by the probable number of children kidnapped by Russia]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/oznaki-genocidu-vereschuk-prigolomshilaymovirnoyu-kilkistyu-vikradenih-rosiieiu-ditey-2463670.html> [in Ukrainian].
- Suddi MKS.** (2023). Suddi MKS vydaly order na aresht prezydenta Rosii Putina [ICC judges have issued an arrest warrant for Russian President Putin]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-aresht-mks/32323084.html> [in Ukrainian].
- Stsenarii.** (2023). Stsenarii, yak Rosiia vykradaie ditei z Ukrainy? [Scenarios of how Russia kidnaps children from Ukraine?]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stsenariyi-yak-rosiya-vykradaye-ditey-z-ukrayiny/32362597.html> [in Ukrainian].
- Tyravskiy, V.** (2022). Yak Ukraini prytiahnuty Rosiiu do vidpovidalnosti za vykradennia ditei [How Ukraine can hold Russia accountable for child abduction]. *Foreign Ukraine*. URL: <https://foreignukrains.com/2022/07/10/how-ukraine-can-hold-russia-accountable-for-child-abduction/> [in Ukrainian].
- Tolkach, A. M.** (2023). Kryminolohichna kharakterystyka voïennykh zlochyniv, vchynenykh rosiiskoiu armiieiu proty tsyvilnoho naseleñnia u Chernihivskii oblasti z 24 liutoho po 02 kvitnia 2022 r.

- [Criminological characteristics of war crimes committed by the Russian army against the civilian population in the Chernihiv region from February 24 to April 2, 2022.]. *Analitychno-porivnialne pravoznnavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 413–417. [in Ukrainian].
- Umland, A.** (2024). Chomu i yak Rosiia vykradaie ukrainskykh ditei? [Why and how Russia kidnaps Ukrainian children?]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/26/7442967/> [in Ukrainian].
- Khmelnyska, V.** (2022). Rosiiany nezakonno vlashtovuiut u svoi simi prymusovo vyvezenykh z Ukrainy ditei – Denisova [Russians illegally place children forcibly removed from Ukraine into their families, – Denisova]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-nezakonno-vlashtovuyut-u-svoyi-sim-yi-primusovo-vivezenih-z-ukrayini-ditey-denisova-2044237.html> [in Ukrainian].
- Shchob Baiden.** (2023). «Shchob Baiden i Zelenskyi zdokhly» – tysiachi deportovanykh ukrainskykh ditei «perevykhovuiut» u Bilorusi [«So that Biden and Zelensky die» – thousands of deported Ukrainian children are «re-educated» in Belarus]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*. URL: <https://zn.ua/ukr/war/shchob-bajden-i-zelenskij-zdokhli-tisjachi-deportovanikh-ukrajinskikh-ditej-perevikhovujut-u-bilorusi.html> [in Ukrainian].
- Yak Rosiia vykradaie.** (2024a). Yak Rosiia vykradaie ukrainskykh ditei – Reuters provelo rozsliduvannia [How Russia kidnaps Ukrainian children, – Reuters conducted an investigation]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3813276-ak-rosia-vikradae-ukrainskih-ditej-reuters-provelo-rozsliduvanna.html> [in Ukrainian].
- Yak Rosiia vykradaie.** (2024b). Yak Rosiia vykradaie ukrainskykh ditei: na konferentsii v Ryzi nazvaly shist stsenariiv [How Russia kidnaps Ukrainian children: six scenarios were named at the conference in Riga]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3821263-ak-rosia-vikradae-ukrainskih-ditej-na-konferencii-v-rizi-nazvali-sist-scenariiv.html> [in Ukrainian].
- Yak Rosiia ruiniue.** (2023). Yak Rosiia ruiniue ukrainske dytynstvo: doslidnyky rozpovily pro voienni zlochyny shchodo ditei [How Russia destroys Ukrainian childhood: researchers talked about war crimes against children]. *KhISD*. URL: <https://khisr.kharkov.ua/yak-rosiia-ruyniue-ukrains-ke-dytynstvo-doslidnyky-rozpovily-pro-voienni-zlochyny-shchodo-ditey/> [in Ukrainian].
- Yakubova, L.** (2023). *Do svobody kriz vohon: Ukraina proty rashyzmu* [To Freedom through Fire: Ukraine against Rashism (Russian fascism)]. Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Klio» [in Ukrainian].
- Chernykh, S., & Lessa, F.** (2022). Why Russia may be taking Ukrainian children. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/06/14/ukraine-kidnaped-children-russia/> [in English].
- Telvak, V. & Ilytskyi, V.** (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. [in English]. doi: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English].